

Κατὰ ταῦτα, καὶ μέχρι τῆς συστηματικῆς ἀναλύσεως τῶν παραλλαγῶν τοῦ «Συνοδικοῦ τῆς Ὁρθοδοξίας» εἶναι ὀρθὸν νομίζω νὰ ἀποφεύγεται ἄμεσος σύνδεσις τοῦ Γεροντίου πρὸς τὴν εἰκονομαχίαν, διότι ναὶ μὲν τὸ ὄνομά του φέρεται εἰς τὸ κείμενον τοῦ Κηρουλαρίου μεταξὺ τῶν εἰκονομάχων, ἀλλ' εἰς τὸ σημερινὸν «Συνοδικὸν τῆς Ὁρθοδοξίας», τὸ ὁποῖον εἰδικῶς κατὰ τὸ τμῆμά του αὐτὸ εἶναι ἴσως πολὺ παλαιόν, τὸ κατ' αὐτοῦ ἀνάθεμα φέρεται ἔπειτα ἀπὸ μνεῖαν καὶ ἄλλων, μὴ εἰδικῶς εἰκονομαχικῶν ἑτεροδιδασκαλιῶν. Τὸ ὅλον πρόβλημα θὰ λυθῆ ὀριστικῶς εἴτε εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ κειμένου τοῦ «Συνοδικοῦ τῆς Ὁρθοδοξίας» εἴτε δι' ἀνευρέσεως ἄλλης, ἀγνώστου εἰς ἐμὲ μνεῖας τοῦ ὀνόματός του.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΛΑΟΥΡΔΑΣ

Παρά τοῦ κ. Βασιλείου Λαούρδα, ὑπ' ὄψει τοῦ ὁποίου ἐτέθη ἡ ὑπὸ τὸν τίτλον «Παρατηρήσεις εἰς Κρητικὰ Παλαιογραφικὰ» δημοσιευομένη ἐν τῷ παρόντι τόμῳ (σσ. 423 - 438) μελέτη τοῦ κ. Μ. Ἰ. Μανούσακα, ἀπεστάλη πρὸς τὴν Συντακτικὴν Ἐπιτροπὴν τῶν «Κρητικῶν Χρονικῶν» ἡ ἀκόλουθος ἐπιστολή :

Ἀγαπητοὶ φίλοι,

Σὰς εὐχαριστῶ θερμῶς διὰ τὴν καλωσύνην, νὰ θέσετε ὑπ' ὄψιν μου τὰ ἰδοκίμια τοῦ ἄρθρου τοῦ κ. Μ. Μανούσακα ἐπὶ τῶν «Κρητικῶν Παλαιογραφικῶν». Ἐπίσης εὐχαριστῶ καὶ τὸν κ. Μανούσακαν, διὰ τὴν προσοχὴν μὲ τὴν ὁποίαν ἐμελέτησε τὰ παλαιογραφικὰ αὐτὰ σημειώματα, ὡς καὶ διὰ τὰς χρησίμους του ὑποδείξεις. Τὰ «Κρητικὰ Παλαιογραφικὰ» δημοσιεύονται ἄνευ ἀξιώσεων, ὡς προσφορὰ κυρίως ὑλικοῦ καὶ ὡς ἀφορμὴ ἀνακινήσεως διαφόρων εἰδικῶν καὶ γενικῶν ζητημάτων. Λόγῳ τῆς ποικιλίας τῶν θεμάτων τὰ ὁποῖα τίθενται, λόγῳ τῆς προσπαθείας μου νὰ μὴ ἐπεκτείνωμαι, ἀλλὰ νὰ περιορίζωμαι, εἰς τὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα, ὡς ἐπίσης λόγῳ τῶν ἀποστάσεων αἱ ὁποῖαι δὲν μοῦ ἐπιτρέπουν νὰ ἴδω τυπογραφικὰς διορθώσεις, εἶναι φυσικὸν νὰ ὑπάρχουν ἀτέλειαι, εἶμαι δὲ εὐτυχῆς διὰ τὴν συμβολὴν τοῦ κ. Μανούσακα. Ἐλπίζω ὅτι καὶ εἰς τὸ μέλλον τόσον καὶ ὁ κ. Μανούσακας, ὅσον καὶ ἄλλοι συνάδελφοι θὰ συνεχίσουν νὰ προσφέρουν, ἐν πνεύματι καλῆς πίστεως καὶ μὲ τὴν πρόθεσιν συμβολῆς εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἐπιστήμης, τὴν βοήθειάν των, διὰ τὴν καλυτέραν ἐμφάνισιν τῶν «Κρητικῶν Παλαιογραφικῶν».

Οὐδεμίαν δυσκολίαν ἔχω νὰ ἀναγνωρίσω τὴν ὀρθότητα πολλῶν ἀπὸ τὰς παρατηρήσεις τοῦ κ. Μανούσακα. Μερικὰς ἀπὸ τὰς διαπιστώσεις του τὰς εἶχα κάνει καὶ ἐγώ, ὅτε πλέον εἶχον δημοσιευθῆ τὰ σχετικὰ

σημειώματα. Ἐλπίζω ὅτι ἀργότερον θὰ ἔχω τὴν ἄνεσιν χρόνου ὥστε νὰ ἐπανέλθω ἐπὶ τινῶν ἐκ τῶν τεθέντων ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὰ ἤδη δημοσιευθέντα «Κρητικὰ Παλαιογραφικὰ» ζητημάτων, διὰ νὰ συμπληρώσω οὕτω καὶ τὰ ἰδικά μου δημοσιεύματα καὶ τὴν κριτικὴν τοῦ κ. Μανούσακα. Εὐχαρίστως μάλιστα πληροφοροῦμαι ὅτι καὶ ὁ κ. Πλάτων ἔχει ὠρισμένας, ἐπὶ ἱστορικῶν ζητημάτων, παρατηρήσεις. Ἐπὶ πλέον ἔχω εἰς τὴν διάθεσίν μου διαφόρους ἄλλας συμπληρωματικὰς πληροφορίας τὰς ὁποίας ἔθεσαν ὑπ' ὄψιν μου καὶ ἄλλοι καλοὶ συνάδελφοι, ὡς ὁ Α. Turyn, ὁ Α. Diller, ὁ Γ. Κορνοῦτος καὶ ὁ κ. C. Mango. Ἐχω κάθε λόγον νὰ εἶμαι εὐτυχῆς διὰ τὸ εὐρὸν ἐνδιαφέρον τὸ ὁποῖον προεκάλεσαν τὰ «Κρητικὰ Παλαιογραφικὰ».

Πρὸς ἀποφυγὴν παρερμηνειῶν—τὰς ὁποίας, φοβοῦμαι, δὲν ἀπέφυγεν ὁ κ. Μανούσακας,—θὰ ἤθελα νὰ παρατηρήσω ὅτι κατὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν ἀνεκδότων κειμένων ἀκολουθῶ τὴν ἀρχὴν, τὰ μὲν πρωτότυπα νὰ τὰ δημοσιεύω ὡς ἔχουσι, τὰ δὲ ἀντίγραφα εἰς, ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ δυνατοῦ, βελτιωμένην μορφήν. Ἐξαιρέσειν ἀποτελοῦν ἐκεῖνα τὰ πρωτότυπα (ὅπως αἱ προσευχαὶ τοῦ Λουμπάνου) τὰ ὁποῖα βρίθουσιν ἀνορθογραφικῶν. Ὅταν πάντως ὁ συγγραφεὺς εἶναι ἐνδιαφέρουσα φιλολογικὴ προσωπικότης (ὅπως ὁ Καλοσυνᾶς), τότε τὸ κείμενον δημοσιεύεται αὐτούσιον, παρὰ τὰ ὀρθογραφικὰ σφάλματά του. Προκειμένου περὶ πηγῶν (fontes) εἰς τὰ ἐκδιδόμενα κείμενα ἀπέφυγα συνειδητῶς τὴν παροχὴν πλουσίου ὑπομνήματος, τὸ ὁποῖον οὐδόλως θεωρῶ ἀναγκαῖον εἰς τὴν περίπτωσιν συγγραφέων τῆς ἐποχῆς τῶν «Κρητικῶν Παλαιογραφικῶν»—ἐκτὸς καὶ πάλιν ἂν αἱ πηγαὶ αὐταὶ παρουσιάζουν, κατὰ τὴν γνώμην μου, εἰδικὸν ἐνδιαφέρον. Ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι βεβαίως κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον αὐθαίρετος, μία κριτικὴ ὅμως ἡ ὁποία γράφεται ὄχι διὰ νὰ ἐπικρίνη, ἀλλὰ διὰ νὰ βοηθήσῃ, θὰ ἦτο σκόπιμον νὰ παρεῖχε τὰ ἐλλείποντα στοιχεῖα. Ὁ κ. Μανούσακας, ὁ ὁποῖος νομίζω δὲν ἐπρόσεξε τὰς βάσεις ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐκδίδω τὰ κείμενα, διαπιστώνει ὀρθῶς ὅτι δὲν δίδω πάντοτε ὅλας τὰς «πηγὰς» καὶ ὅτι δὲν ἔξαντλῶ εἰς τὸ ὑπόμνημα, τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα τῶν ἐκδιδομένων κειμένων· πολὺ χρησιμώτερον ὅμως θὰ ἦτο ἂν πέραν τῆς διαπιστώσεως αὐτῆς προσέφευρεν ὁ ἴδιος ὅ,τι νομίζει ὅτι ἔπρεπε νὰ προσφερθῇ. Τοῦτο θὰ ἦτο κάτι περισσότερον ἀπὸ ἀρνητικὴν κριτικὴν.

Αἱ ἀντιρρήσεις τὰς ὁποίας ἔχω ἐπὶ τῆς κριτικῆς τοῦ κ. Μανούσακα—πέραν τῆς μεθοδικῆς ἀρχῆς τὴν ὁποίαν ἠκολούθησα καὶ τὴν ὁποῖαν νομίζω ὅτι δὲν εἶδε ἢ δὲν ἠθέλησε νὰ ἴδῃ—εἶναι περιορισμένα: Ἡ ἐρμηνεία τοῦ «ἐστερημένου ζύμης ἄρτου» ὡς ἀναφερομένου εἰς «λαγάνες» καὶ ὄχι εἰς τὰ «ἄζυμα» παραγνωρίζει, νομίζω, τὸν σαφῶς ἀντικαθολικὸν χαρακτῆρα τῶν χρησμῶν. Ἡ ὑπὸ ἄλλου γενομένη

καὶ ὑπὸ τοῦ κ. Μανούσακα ἐπαναλαμβανομένη κατηγορία, ὅτι γνωρίζω τὸν Πλουσιαδηνὸν μόνον ὡς βιβλιογράφον, εἶναι βεβαίως ἀνακριβής, διότι εἰς τὸ περὶ τοῦ Πλουσιαδηνοῦ σημείωμά μου παρέθεσα πίνακα ὄλων τῶν εἰς Migne δημοσιευθέντων ἔργων τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος συγγραφέως καὶ ἐπὶ πλέον ἐπεζήτησα νὰ χρονολογήσω τὸ σπουδαιότερον ἐξ αὐτῶν. Ἡ φράσις τοῦ Καλύβα περὶ ἀνακαινίσεως τῆς τῶν «ἐλλήνων φωνῆς» ἀμφιβάλλω ἂν ἀναφέρεται εἰδικῶς καὶ μόνον εἰς τὴν γραμματικὴν, καὶ ὄχι γενικώτερον εἰς τὴν συγγραφὴν ἔργων τὰ ὅποια ὑπονοεῖ ὁ ἐπιστολογράφος.

Ἡ πρόθεσίς μου πάντως δὲν εἶναι νὰ συζητήσω καὶ πολὺ ὀλιγώτερον νὰ ἀμφισβητήσω τὴν ὀρθότητα τῶν παρατηρήσεων τοῦ κ. Μανούσακα. Ἀντιθέτως μάλιστα ἐπιθυμῶ νὰ τονίσω ρητῶς ὅτι πλεῖσται ἐξ αὐτῶν εἶναι ὀρθαί, τὰς δέχομαι δὲ μετὰ χαρᾶς. Ἐκεῖνο μόνον ποῦ θέλω νὰ ὑποσημειώσω εἶναι ὅτι ἡ πρόθεσις τῶν «Κρητικῶν Παλαιογραφικῶν» εἶναι ἡ παροχὴ ἀνεκδότου ὑλικοῦ πρὸς ἐκείνους οἱ ὅποιοι θὰ ἤθελαν καὶ θὰ ἠδύναντο νὰ τὸ ἐπεξεργασθοῦν λεπτομερέστερον. Ἀπὸ τὴν ἄποψιν αὐτὴν ἡ ἔκδοσις τῆς ἐκκλήσεως τοῦ Πλουσιαδηνοῦ, τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Γρατιανοῦ, τῶν χρησμῶν περὶ Κρήτης, τῶν λόγων τοῦ Βλαστοῦ καὶ τοῦ Μιχαὴλ Ἀποστόλη, τῆς προσευχῆς τοῦ Λουμπάνου, τῶν ἀφιερωτηρίων τοῦ Καλοσυνᾶ ὡς καὶ ἄλλων κειμένων τὰ ὅποια θὰ δημοσιευθοῦν βαθμιαίως, ἀποτελοῦν προσφορὰν εἰς τὴν μελέτην τῆς Ἱστορίας τῆς Κρήτης, εἶμαι δὲ εὐτυχῆς ὅτι τοῦτο ἀναγνωρίζεται καὶ ἀπὸ τὰ «Κρητικὰ Χρονικά», τὰ ὅποια προσέφεραν φιλοξένως τὰς σελίδας των, καὶ ἀπὸ τὸν κ. Μανούσακαν. Τὰ λάθη εἶναι ἀναπόφευκτα, ἡ δὲ ἀποκατάστασις των χρήσιμος καὶ ἀναγκαία. Ἐλπίζω ὅτι ὁ κ. Μανούσακας θὰ συνεχίσῃ προσφέρων καὶ εἰς τὸ μέλλον τὴν βοήθειάν του καὶ τὴν σοφίαν του.

Washington D. C.

Φιλικώτατα

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΛΑΟΥΡΔΑΣ